

ŞEHİR, ŞEHİR TOPLUMU VE ŞEHİR SOSYOLOJİSİ

Özkan AÇIKGÖZ*

ÖZET

'Şehir nedir', farklı ve kendine özgü nitelikleriyle 'şehir toplumu nasıl bir toplumdur' sorularına hem bilim disiplinleri arasında ve hem de disiplinler içerisinde farklı bilim adamları arasında farklı yaklaşımlar söz konusudur. Bu tanımlama farklılıklarından ilki, her bilim disiplininin şehri ve şehir toplumunu kendi verilerini anlamlı bir şekilde kullanabileceği biçimde tanımlamak istemesinden kaynaklanmaktadır. Bu eğilim ise son derece tabiidir. Diğer bir farklılık sebebi, tanımların toplumlara ve zamana bağlı olarak değişiklik göstermesidir. Aynı şekilde bu durum dahi son derece kaçınılmaz ve normaldir. Bununla beraber, bu makalede, hem bugüne kadarki farklı şehir ve şehir toplumu tanımları ve hem de şehir sosyolojisi disiplini göz önünde bulundurularak, günümüz şartlarına ve şehir sosyolojisi verilerini en iyi bir şekilde değerlendirmeye uygun etraflı bir tanımlama yapma gayreti içerisine girilecektir. Bu çerçevede, diinden bugüne Avrupa'dan ve Amerika Birleşik Devletlerinden belli başlı Şehir Sosyolojisi ekol ve temsilcilerinin şehir ve şehir toplumu tanımları incelenip zaman ve dünya toplumlarının geneli karşısında geçerlilikleri, yeterli-yetersiz yönleri tartışılacaktır. En son olarak bütün bu bilgilerden, değişen dünya şartlarında, bugünün toplumlarına en uygun düşebilecek bir şehir ve şehir toplumu tanımı çıkarılmak suretiyle, şehirleri ve buralarda yaşayan toplumlara inceleyen şehir sosyolojisinin konusu detaylı bir şekilde belirlenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şehir, Şehirleşme, Şehir Toplumu, Orta Çağ Şehri, Modern Şehir, Şehir Sosyolojisi.

URBAN, URBAN COMMUNITY AND THE URBAN SOCIOLOGY

ABSTRACT

There are different approaches coming from different scientists, even studying the same disciplines, to questions of what a city is and what it is like to be

* Yrd. Doç. Dr. KTÜ. İİBF

community of its own in a city. What comes first among different tendencies to interpret the notion of city is that each disciplinary study on city and communal life in city would want to make sense within its own parameters of city and urban life. There's nothing wrong with a tendency like this. What comes second is that definitions and/or interpretations tend to change in time. There's nothing wrong even with this. With all these in mind, efforts will all go in this article to coming up with a thorough definition of city that matches today's Urban Sociology. But this will be done with assistance from the past heritage of knowledge over city and urban life. In this context, major schools of Urban Sociology, both from the United States and Europe, will be brought to the spotlight for comparison with notions of city that come from different societies living in different parts of the world at different periods of time. The article will be closed with remarks about a possible choice of the best definition of city and urban life that will match the needs of today's Urban Sociology.

Key words: *Urban, Urban Community, Urban in the Middle Ages, Modern City, Urbanization, Urban Sociology.*

GİRİŞ

Bilimsel faaliyetler için 'tanım' en önemli başlangıçtır. Tabiattaki her olay, olgu ve obje farklı bakış açılarından ve farklı amaçlara yönelik olarak farklı tanımlanabilir. Yine belli bir disiplin çerçevesinde farklı bilim adamlarının farklı yaklaşımları söz konusu olabilir. En azından bir bilimsel disiplin içerisinde verileri sağlıklı değerlendirebilme adına istikrarlı tanımlara ihtiyaç vardır. Asgari şartları sağlayan bir tanım bilimsel ilerleme adına en temel aşamadır. Daha sonra teori geliştirme gelir ki, aslında tanımın kendisi bile bir tür teoridir. Dolayısıyla bir bilimsel faaliyet çerçevesinde, olay, olgu ve objelerin yeni durumları ile ilgili olarak teori geliştirme süreci, bu anlamda teoriden teori geliştirmekten ibarettir. Bununla beraber, söz konusu ikinci aşamanın, yani teori geliştirme aşamasının yapılabilmesi ise, incelenen olay, olgu ve objenin en ilk örnekten en son örneğe, tabiatta tekrar eden diğer benzerleri ile beraber detaylı bir şekilde incelenmesi gerekir. Bu detaylı inceleme süreci, araştırmacıya çok önemli bilgiler sunacaktır. Bilginin belli bir kıvama ulaşmış, araştırmacıda bilimsel doyum hissi uyandırması, teori geliştirmek için uygun duruma işaret eder. Elde edilen bilgiler, araştırmacının olay, olgu ve objeler arasında tekrar eden bir kısım kanunlar sezinlemesine vesile olacaktır. Bu kanunlar, değişen durumların yorumunu yapmak için teori geliştirme imkânı sunacaktır. Böylece betimleme, tanımlama, teori geliştirme ve nihayet yeni bir kısım yorumlar getirme süreci, bilimsel faaliyetin çerçevesini

teşkil edecektir. Dolayısıyla hızla değişen dünyamızda şehir ve şehir toplumu ile ilgili yeni bir kısım yaklaşımlar, yaklaşımlara ilaveler ve yorumlar ancak değişen şartlara uygun tanımlar yapmakla mümkün olacaktır.

Böyle bir katkı ise, Şehir Sosyolojisi için son derece gereklidir. Zira dünya şehirleşmesi çok farklı bir aşamaya geldiği gibi, bu şehirleşmenin ortaya koyduğu şehir toplumu da bir o kadar farklılıklar arz etmeye başlamıştır. Artık Batılı kavramlarla, gelişmekte olan ülkelerin, dünya nüfusunun %80'ni kapsayan şehirleşmesini açıklamak imkânsız hale gelmiştir. Bu katkı için ise, bize ilk bilgileri sunan şehir yaklaşımlarını da içeren, günümüzdekileri de dikkate alan, geçmiştekileri ve bugünküleri şehir sosyolojisi çerçevesinde bir arada mütalaa eden bir yaklaşıma ihtiyaç vardır. Şehir ve şehir toplumu ile ilgili, ilk bilgilerden teorilere ulaşan, oradan yeni tanım ve teoriler geliştiren süreci, yeni bilgi ve bulgular ışığında yeniden yorumlama çabası, günümüz Şehir Sosyolojisinin konusunu ve seyrini belirleme açısından da son derece önemli anlamları olacaktır.

1. Şehir Yaklaşımları ve Tanımlama Sorunları

Şehir Sosyolojisi ile ilgili görüş ve düşünceleri temellendirmek üzere, öncelikle toplumbilimsel açıdan şehrin tanımı üzerinde durmak gerekmektedir. Şehirlerle ilgili tanımlarda iki temel özellik dikkatleri çekmektedir. Birincisi tanımın zaman ve mekân bakımından sınırlı olması, ikincisi de tanımın bilimsel disiplin bakımından sınırlı olmasıdır. Üstelik ikisinin de kaçınılmaz bir sınırlılık olduğu ve dolayısıyla şehir tanımlarının kaçınılmaz bir şekilde eksik olduğu söylenebilir. Dolayısıyla şehir tanımlarıyla ilgili birinci kaçınılmazlık onların zaman ve mekân sınırlı tanımlar olmalarıyla ilgilidir. İkinci kaçınılmazlık ise, bilimsel disiplin bakımından sınırlı olmasıdır.

Belki bu eksikliği olabildiğince azaltmak adına, bazı görüş sahipleri gibi üzerinde çalışılan bir konu olarak, şehri disiplinler arası bir çalışma alanı görmek faydalı olabilir.¹ Şehri disiplinler arası bir uğraş alanı olarak görmenin, temelde onun karmaşık toplumsal yapısına dayanan zorunlu bir durum olduğu düşünülebilir.

¹ Bülent Duru ve Ayten Alkan, "20. Yüzyılda Kent ve Kentsel Düşünce" 20. Yüzyıl Kenti, Haz. Bülent Duru ve Ayten Alkan, İmge Yayınları, İstanbul 2002, s.10.

Şehirlerle ilgili tanımlarda birinci kaçınılmazlığa en bilinen örnek M. Weber'in şehir tanımıdır. Weber'in tanımı zaman ve mekân sınırlıdır. Orta Çağ'ı esas almakla zaman sınırlı olmuş ve Orta ve Batı Avrupa'yı esas almakla da mekân sınırlı kalmıştır.

Weber'in şehir tarifini belirleyen en önemli hareket noktası, Roma kesintisinden sonra günümüz Batı şehrini üreten en eski ve en belirgin Batı tarzı yerleşim birimini belirleme düşüncesi olmuştur. Weber bu düşünceden hareketle, adeta kendini Orta Çağ Avrupa site şehirlerinde bulmuştur. Bunlar arasındaki en belirgin ortak özellikleri maddeler halinde sıralayarak 'gerçek şehir tipi' teorisini sistemleştirmiştir. Temelde Orta Çağ Avrupa'sının sahip olabileceği görece en büyük yerleşim biriminden başkası olmayan yerleşim birimini, gerçek şehir tipi olarak ortaya koymuştur. Buna göre bir yerleşim biriminin şehir olarak nitelendirilebilmesi için beş asgari özelliğe sahip olması gerekir. Bunlar sırasıyla, 1-Tahkimat: Şehrin etrafının güçlü bir surla çevrili olması, 2-Pazaryeri: Tarımsal üretim dışında bir üretim olarak ticari üretimi içermek üzere, tarımdan elde edilen artı ürünün pazarlanıp değerlendirilebileceği bir pazaryerinin bulunması, 3-Kendisine özgü ve en azından kısmen özerk hukuku olan bir mahkemenin mevcudiyeti, 4-Tutarlı bir birlik şekli, yani söz konusu şehir toplumunun iç tutarlılık sergilemesidir.²

Bu özelliklerin Orta Çağ Avrupa şehirlerini tam manasıyla yansıttığı bile tartışılabilir. Bununla beraber problem iki noktadadır. Birincisi yukarıda bahsedilen kaçınılmazlığın ürettiği eksiklik noktasında ve ikincisi de Weber'in bu şehir tanımını genel geçer bir şehir tanımı olarak sunmasındadır.

Weber'in tanımı kaçınılmaz olarak zaman ve mekân sınırlı olmuş olabilir fakat bu tanımı mesela bütün Orta Çağ'a teşmil etmek veya tanıma, aynı mekânda bugüne uzanan bir süreklilik atfetmek mümkün olmayacaktır. Bu durum ise, Weber'in ideal şehir tipinin bizzat kaçınılmazlıktan kaynaklanan eksikliğidir. Weber bu şehir tanımına zaman ve mekân üstü bir düzlemde geçerlilik atfetmekte ve buna göre dünyanın diğer toplumlarındaki şehir teşebbüslerini amaca ulaşmakta başarısız ilan etmektedir. Bu eksiklik de bizzat Weber'in tanıma yüklediği rolden kaynaklanmaktadır.

² Max Weber, *Şehir Modern Kentin Doğuşu*, Ed. Don Martindale ve Gertrud Neuwirth, Çeviren: Musa Ceylan, Bakış Yayınları, İstanbul 2000 s.91, Ayrıca bak. Korkut Tuna, *Şehirlerin Doğuş ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1987, ss.36,37.

M. Weber'in belirli bir zaman ve sınırlı bir mekâna ait şartları, ifade gücünün kudretine de dayanarak genel geçer asgari şartlar gibi sunması, şehir araştırmacılarından bazılarını önemli bir metot hatasına sürüklemiştir. Bu hata, dünyanın diğer şehirlerinde de Weber'in ideal şehir tipine ait şartların aranması hatası olmuştur. Oysa Weber'in bu şartlarının, son derece zaman, mekân ve toplum bağımlı şartlar olup, genel geçer şartlar gibi sunulmasının mümkün olmadığı belirtilmelidir.

Şehirlerle ilgili yaklaşımlarda göze çarpan ikinci temel özellik olan ve kaçınılmaz bir şekilde eksiklik ifade eden diğer tanım ise, belli bir disiplini esas alarak yapılan şehir tanımlarıdır. Her bilim adamı şehir olgusuna kendi uzmanlık alanı çerçevesinde yaklaşmıştır. Söz konusu yaklaşım, bu bilim dalı içerisinde yeterli olmakla beraber, ya genel perspektiften ya da diğer disiplinlerin perspektifinden eksik görülebilmektedir. Daha önce de ifade edildiği üzere, şehir tanımlarındaki bu ikinci tip eksiklik dahi kaçınılmaz bir durumdur.

Şehirle ilgilenebilecek hemen bütün disiplinlerin şehirle ilgili bir tanımları mevcuttur. Meselâ İktisatçılar şehirdeki üretim ilişkilerini, mimarlar fiziki yapı ve plânlamayla ilgili gelişmeleri, coğrafyacılar mekân-toplum etkileşimini, siyaset bilimciler yönetim ilişkilerini ve sosyologlar toplumsal yapıyı ve toplumsal ilişkileri esas alan tanımlar geliştirmişlerdir. Bu durum şehir tanımlarında hem kaçınılmaz bir eksikliği ve hem de çeşitliliği beraberinde getirmiştir. Aslında bu tanımların her biri genel geçer şehir tanımları gibi sunulmadıkça bu durum son derece kaçınılmaz ve dolayısıyla normaldir. Bu çalışmada da her iki eksiklik kaçınılmaz bir şekilde yaşanacak olmasına rağmen, şehirle ilgili günümüz dünya şartlarını esas alan ve toplumsal yapı ve ilişkilere dayanan bir tanım oluşturulmaya çalışılacaktır. Bu yaklaşımı ortaya koyabilmek için öncelikle şehirle ilgili belli başlı bilimsel yaklaşımlara yer vermek gerekecektir.

K. Marx'ın şehir yaklaşımı tam anlamıyla netleşmiş ve sistemleşmiş olmamakla beraber kısaca bahsetmeye değerdir. Marx, şehri yukarıda bahsedilen belli bir disiplin çerçevesinde açıklamaya çalışanlardandır. Bilindiği gibi bu disiplin iktisattır ve şehir, daha çok mülkiyet ilişkileri çerçevesinde ele alınır. Marx'a göre, endüstriyel şehirlerin meydana çıkması, kırsal hayattan

uzaklaşma ve sınıf bilincinin gelişmesinde önemli bir aşama olarak değerlendirilmiştir.³

Şehirleri, ekonomik ilişkileri esas alarak açıklamaya çalışan bir diğer düşünür de H. Prenne'dir. Marx'ı da içine alacak şekilde Martindale, Prenne'in söz konusu tarzı ile ilgili şu ifadeler yer verir: "Marx ve diğerleri, ve daha bütüncül bir şekilde Prenne şehri ekonomik kurumlar çerçevesinde açıklamaya çalıştılar. Prenne, bir şehrin kurulması için iki özelliğin şart olduğunu savundu: a) orta sınıf bir nüfus, b) komünal bir örgütlenme."⁴

Bu anlamda üçüncü bir diğer isim yine Weber'dir. Weber'in şehir incelemesi, yukarıda ifade edildiği üzere sadece zaman ve mekân sınırlı değil aynı zamanda belli bir disiplinle de sınırlıdır. Weber'de bu disiplin toplumbilim'in yanı sıra tahmin edileceği üzere iktisattır. Weber'e göre, toplumlar halinde yaşayan insanın yeryüzündeki gelişimi içerisinde, onun toplumsal kabiliyetiyle ilgili çeşitli formlar belirir. Şehir bu formlardan birisi olarak daha çok ekonominin hâkim bulunduğu, kendine özgü bir tabiatı vardır. ~~Weber-modern-şehirlerden-çok-Ortaçağ-şehirleri-ile-ilgilenmiştir. Modern toplumun pek çok anahtar özelliklerinin beşiği olarak Ortaçağ şehirlerini görmüştür.~~⁵

Bir yaklaşıma göre Sosyolojinin kurucuları, Sosyoloji disiplini içinde bir şehir sosyolojisi alt disiplinine "inanmamışlardır". E. Durkheim, K. Marx ve M. Weber bunlardandır. Bu üç sosyolog ve sosyal bilimci, sırasıyla toplumsal değişimleri işbölümü, sınıf çatışması ve rasyonel düşüncenin gelişimi ile açıklamaya çalışmışlardır. Toplumsal değişmeyi sanayileşmiş şehir merkezli bir incelemeye tabi tutma çok belirgin değildir.⁶

³ R.J. Holton., Kentler Kapitalizm ve Uygarlık, Çev. Ruşen Keleş, İmge Yayınevi, İstanbul 1999, s.34, Ercan Tatlıdil, "Kent Sosyolojisi: Kuram ve Kavramlar", Ege Üniv. Edeb. Fak. Sosyoloji Dergisi, Sayı: 3, 1992, s.36.

⁴ Don Martindale, "Şehir Kuramı", Çev. Fırat Oruç, Şehir ve Cemiyet, Haz. Ahmet Aydoğan, İz Yayıncılık, İstanbul 2000, s.83.

⁵ Ahmet Aydoğan, (Haz.), Şehir ve Cemiyet, İz Yayıncılık, İstanbul-2000, s.9, Tatlıdil, "Kent Sosyolojisi: Kuram ve Kavramlar", s.36.

⁶ Ercan Tatlıdil, Sosyoloji Dergisi, a.g.m, s. 26, 36.

2. Toplum Tipleri ve Şehir Toplumu

Şehirle ilgilenen sosyal bilimcilerden birçoğu şehirleri ikinci veya üçüncü bir yeni toplum tipinin ortamı veya bizzat bir toplum tipi veya tarzı olarak ele almışlardır. Bu yaklaşıma göre toplum iki veya üç kategoride incelenir. Birincisi; geleneksel ve geçmişten günümüze süregelen esas toplumdur ki, bunu değişik sosyal bilimciler değişik şekillerde isimlendirmişlerdir. Ama en klasik isimleri kır, köy veya tarım toplumdur. Şehir toplum tipini üçüncü toplum tipi olarak görenler için ikinci aşamadaki toplum tipi, birinci ile şehir toplumu arasında bir ara toplum gibi görülmüştür. Bu kategorinin en çok kullanılan ismi ise, feodal toplum veya sanayi öncesi toplumdur. Nihayet bir kısmına göre ikinci ve diğer bir kısım sosyal bilimciye göre üçüncü toplum tipine de şehir toplumu tekabül ettirilmiştir. Benzer bir kategorilendirme de bazen sadece şehir toplum süreci aşamalara bölünerek, şehir toplumları arasında yapılır. Bu kategorilendirmenin en belirgin isimleri ise sırasıyla, sanayi öncesi şehir, sanayi şehri ve geleceğin dünya şehirleri biçiminde ortaya çıkar.

Toplumların geçmişten günümüze geçirdikleri dönüşümleri bu şekilde bir kategorilendirme ile inceleyen sosyal bilimci ve filozoflar hiçte az değildir. Hepsine işaret etmek üzere en çok bilinenlerinden bir kaçına burada yer verilebilir. İbni Haldun, Ferdinand Tönnies, Emrys Jones, Gideon Sjoberg, Arnold Tynbee, Henri Lefebvre bunlardan bir kaçıdır.

İbni Haldun toplumları iki kategoride incelemiştir. Birincisi; tarım ve hayvancılığa dayanan ve kültürünü muhafaza eden kategori olarak 'bedevi' toplumdur. İkincisi de; şehirleşmiş ve kültürü yozlaşmış toplum kategorisi olarak 'haderi' toplumdur. Bir bakıma bedevi toplum köylü toplumla eşleşirken, haderi toplumda şehirli toplumla eşleşir.⁷

F. Tönnies, İbn Haldun'a benzer bir şekilde, toplumları iki ana kategoride inceler. Bunlardan birincisi, doğal istemlerin baskın olduğu her türlü birliğe işarette 'cemaat' (Gemeinschaft) ve akılcı istemler tarafından şekillendirilen her türlü birlikteliğe işarette de 'cemiyet' (Gesellschaft) olarak belirir. Tönnies Köy toplumunu tam anlamıyla bir cemaat olarak adlandırır. Cemaat özelliği köye göre azalsa da kasaba toplumu dahi özellikleri deforme olmuş bir cemaattir. Diğer taraftan şehir toplumları cemiyet olarak adlandırılır. Dolayısıyla, doğal

⁷ İbn Haldun, Mukaddime, Çev. Zakir Kadiri Ugan, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986, s. 98-99.

istemlerin bir araya getirdiği birlik olarak köylerin toplumu cemaatler olarak adlandırılırken; akılcı istemler tarafından şekillendirilen birliktelikler olarak şehirlerin toplumu da cemiyet toplum tipi olarak isimlendirilmiş olur.⁸

İbn Haldun ve F. Tönnies gibi toplumları şehir ve kır toplumuna denk gelecek şekilde iki kategoriye ayırarak inceleyen teorileri bazı yaklaşımlar 'karşıtlık teorileri' şeklinde isimlendirmektedir. Bu teoride en önemli sorun, kır ve şehir örneklerinin en belirgin iki ucu arasındaki farklar ortaya konabiliyor ama bu farkları belirgin bir şekilde sergileyemeyen daha az karşıtlık içeren ve nispeten ara form denebilecek yerleşim yerleri ile ilgili net bir konum geliştiremiyor olmasıdır. Ara formlarla ilgili bu belirsizlikten dolayı bu teorilerin şehir incelemelerinde istenen verimi getirmediği iddia edilmiştir.⁹

E. Jones toplumları şehir tabanında iki kategoride inceler. Bu kategorilendirmede sanayi olayı temel belirleyici rol oynar. Buna göre birinci kategoride 'sanayi öncesi şehirler' ve ikinci kategoride de 'sanayi şehirleri' yer almaktadır.¹⁰

G. Sjöberg toplumlara 'ilkel toplum', 'feodal toplum' ve 'sanayi-şehir toplumu' diye üç kategoriye ayırmıştır. E. Jones'un sanayi öncesi şehir kategorisine, Sjöberg'in ayırımında feodal toplum tekabül eder.¹¹ Her iki yaklaşımda da Batı'lı bir yaklaşım esastır. Batı toplum bilgisi ekseninde kurulan bu formüsyasyon dünyanın genel şehirleşmesi göz önüne getirildiğinde büyük yanlışlara sebep olabilmektedir.

H. Lefebvre toplumları şehir bağlamında üç kategoride inceler. Bunlardan birincisi 'siyasi şehir', ikincisi 'ticari şehir' ve üçüncüsü de 'sanayi şehri'dir. Genel anlamda şehri mekân olarak aldığımda, ona göre mekân ve mekânın siyasal örgütlenmesi toplumsal ilişkilerin bir ifadesidir ama aynı zamanda onlara tepki de verir. Lefebvre sanayileşme ve şehirleşme arasında sıkı bir ilişki

⁸ Ferdinand Tönnies, "Gemeinschaft und Gesellschaft", (Çev.) Ahmet Aydoğan, Şehir ve Cemiyet, Haz. Ahmet Aydoğan, İz Yayıncılık, İstanbul 2000, ss. 185-217.

⁹ David C. Thorns, Kentlerin Dönüşümü Kent Teorisi ve Kentsel Yaşam, Çevirenler: Esra Nal ve Hasan Nal, CSA Global Yayın Ajansı, İstanbul 2004, ss.25-26.

¹⁰ Korkut Tuna, Şehirlerin Ortaya Çıkışı ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1987, ss.41-47.

¹¹ Tuna, a.g.e., s.44.

kurar. Ona göre bir zamanlar şehri üreten sanayi, daha sonra şehir tarafından üretilir olmuştur.¹²

A. Toynbee ise olaya yeni bir bakış açısı ilave eder. Diğerlerinde az çok bir birine denk gelebilecek kategorilerden farklı olarak Tynbee'de bir de 'geleceğin dünya şehri' kategorisi gündeme getirilir. Buna göre ilk iki şehir tipi 'geleneksel şehirler' ve 'mekânize şehirler' olarak ifade edilir. Geleneksel şehirler sanayi öncesi şehirlere işaret ederken; mekânize şehirler de sanayileşmiş, teknolojik yönden oldukça donatılmış şehirler olarak karşımıza çıkar. Bunlara ilave ve farklı bir yaklaşımın ifadesi olarak, yoruma bir de 'geleceğin dünya şehirleri' kategorisi ilâve edilmiştir.¹³ Aynı şekilde H. Lefebvre ve A. Toynbee'nin yaklaşımlarında da Batı toplumunun şehirleşme ile ilgili yaşamış olduğu tecrübeleri esas alma söz konusudur. Oysa farklı toplumların tarihinde şehirlerin gelişimi farklı bir seyir takip etmiştir. Bu yaklaşımlar söz konusu tarihsel durumu göz ardı etmiş görünmektedirler. Diğer taraftan, günümüzde gerek şehirlerin dokusu ve mantığı, gerekse büyüme ve yaygınlaşma sebepleri değiştiği için bu yaklaşımların bütün dünya şehirlerini betimleme gücü olabildiğince sınırlıdır.

Şehirle ilgili kişisel incelemeleri, gözlem ve yorumlarının önemine binaen David Harvey'nin şehir yaklaşımına da kısaca göz atmakta yarar vardır. Asıl uzmanlık alanı coğrafya olan Harvey, şehir konusuna bu disiplin (coğrafya) perspektifinden yaklaşanlardandır. Konuyla ilgili fikirlerini 'Sosyal Adalet ve Şehir' adlı kitabında toplamıştır. Mekân ve toplum süreçleri onun şehir incelemelerinin iki temel konusudur. Çalışmalarında bu ikisini de içeren ve bağdaştıran bir şehir yaklaşımı inşa etmeye çalışmıştır. Ona göre mekânsal biçimler toplumsal süreçleri içerir ve toplumsal süreçler esas olarak mekânsaldır. Mekân aynı zamanda şehirlerin fiziki ortamını ifade ettiği için, Harvey mekânın tanımına büyük önem atfeder. Harvey için mekân, varlıkbilimsel (ontolojik) bir kategori değil, insanı biçimlendiren ve onun tarafından biçimlendirilen toplumsal bir boyuttur. Mekânsal biçimler, içinde toplumsal süreçlerin olduğu cansız nesnelere değil, toplumsal süreçleri bu süreçlerin mekânsal olmasıyla aynı tarzda içeren yapılar olarak görülür.¹⁴

¹² David Harvey, *Sosyal Adalet ve Şehir*, Çev. Mehmet Morali, Metis Yayınları, İstanbul 2003, ss.75,76.

¹³ Tuna, a.g.e., s.48.

¹⁴ Harvey, a.g.e., ss.10,11.

Harvey'ye göre şehir, sanayi kapitalizminin yaygınlaşması ile ortaya çıkan 'yaratılan çevre'nin bir yönüdür. Yapılandırılmış bir biçim olarak şehre, mekânda belli bir eğilime göre dizilmiş bir nesnelere kümesi olarak bakılabilir. Ona göre şehirlere, belki içinde toplumsal süreçlerle mekânsal biçimin sürekli etkileşim halinde olduğu karmaşık, dinamik bir sistem olarak bakmak daha mantıklı olacaktır. Daha da kapsamlı ve toplumbilim için kabul edilebilir bir tanım olarak, şehre, bir bütün olarak toplumda yerleşmiş ilişkileri yansıtan bir toplumsal ilişkiler kümesi olarak bakmak gerekeceğini söyler. En azından daha sonra görüleceği üzere, ekolojik yaklaşımda olduğu gibi mekâna doğal bir karakter atfetmez. Onu toplumsal ve ekonomik sistemleri yansıtan bir yaratılmış çevre olarak görür. Ona göre, toplumsal bir biçim olarak ve inşa edilmiş bir biçim olarak şehir, kısmen önceki üretimde üretilmiş biriktirilmiş sabit varlıkların bir deposudur. Aynı şehir, belli bir teknoloji kullanılarak inşa edilmiş ve belli bir üretim tarzı bağlamında yapılandırılmıştır. Şehirlik bir toplumsal biçim, bir hayat tarzıdır.¹⁵

Şehirleri bireysel inceleyen toplumbilimcilerin yanı sıra, belli bir okul ve ekol oluşturacak tarzda birlikte çalışmak ve ortak çalışmalar üretmek suretiyle birden çok toplumbilimcinin bir araya gelerek kolektif görüşler beyan ettikleri çalışmalar da vardır. Bu anlamda akla gelen ilk şehir akımı Chicago Okulu'dur. Bu Okulun şehir tanımıyla ilgili yaklaşımlarına yer vermek oldukça faydalı olacaktır. Chicago Okulu'nun şehirle ilgili iki önemli görüşü vardır. Birincisi 'ekolojik yaklaşım' (beşeri ekoloji) ve ikincisi de 'bir yaşama biçimi olarak şehir' yaklaşımıdır.

3. Chicago Okulu Merkezli Şehir Sosyolojisi Ekolleri

a) Ekolojik Yaklaşım (Beşeri Ekoloji)

Öncülüğünü R. Park'm yaptığı ve talebeleri Burgess ve McKenzie'nin devam ettirdiği ekolojik yaklaşım Chicago Okulu'nun iki şehir teorisinden ilkidir. Teorinin esin kaynağı, 1900'lü yılların başlarında muazzam bir büyüme kaydeden Chicago şehridir. Ekolojik yaklaşım, şehir örgütlenmesinde bilinçli düzenleme ve planlamanın önemini daha az vurgulama eğilimindedir. Şehir gelişimini doğal bir süreç olarak nitelendirir. Öyle ki R. Park'm ifadesiyle, bir

¹⁵ Harvey, a.g.e., ss:48, 187, 274, Anthony Giddens, Sosyoloji, Yayına Hazırlayan: Hüseyin Özbal, Celal Güzel, Ayrac Yayınları, Ankara 2000, s.509, 511.

şehir bir bütün olarak nüfusun içinden özel bir bölge veya özel bir ortamda yaşamaya en iyi uyan bireyleri yanılmadan seçen, büyük bir ayıklama mekanizması gibidir. Şehirler rekabet, istila ve yerine geçme süreçleri boyunca ki bunların hepsi biyolojik bir ekoloji içinde olur- 'doğal alanlar' içinde düzenlenirler.¹⁶

Chicago okulunun şehir mekânını toplumsal ilişkilerin ötesinde bir özgünlükle açıklama eğilimine girmesi diğer şehirleşme kuramcıları tarafından oldukça eleştirilmiştir. Şehir mekânının şekillenmesinde ekonomik faktöre ağırlık veren Harvey ve Castells gibi kuramcılar, Chicago okulunun yaklaşımını, şehrin, toplumsal ilişkilerden bağımsız incelendiği gerekçesiyle, bu yaklaşımı mekânı fetişleştirme ile ilişkilendirmektedirler.¹⁷

Beşeri Ekoloji kuramını eleştirenler sadece Harvey ve Castells'den ibaret değildir. Bunlardan farklı bir isim olarak Don Martindale ekolojik yaklaşımı şu ifadelerle eleştirir: "Ekolojik şehir kuramı temel olarak üç ana kuramsal güçlük barındırır. Birincisi, şehrin toplumsal yaşamından çok jeo-fizik yönleri hedeflenerek inceleme yanlış yolda başlatılmıştır. Toplumsal yaşam; taş, çelik, çimento, asfalt vs. harcı değil, interaktif (unsurların karşılıklı olarak birbirini etkilediği) bir yapıdır. ...Suç mahalli üzerinde olağanüstü bir sabırla çalışılmış, fakat suçlu büyük ölçüde ihmal edilmiştir. ...Lüzumundan fazla bir sürü tablo, harita, diyagram ve istatistik oranları ortalıkta arzı endam ediyordu.

Ekolojik şehir kuramıyla ilgili ikinci temel güçlük, kuramın can alıcı kavramlarının lüzumsuz "ikelliği"dir. Bu kavramlar en özlü biçimde McKenzie tarafından rekabet, yoğunlaşma, merkezileşme, ayrılma, istilalar ve yerine-geçme şeklinde özetlenmişti. ...güçlük, kent yaşamının bu terimlerle yeterince tebarüz ettirilememesinde yatıyordu. Zira bu terimler, kırsal yaşamı da şehir yaşamı kadar kolay bir biçimde açıklayabilirdi. Hem geçmişteki hem de bugünkü toplumsal yaşama uygun düşen terimlerdi.

Üçüncü olarak, ve kısmen ilk ikisinden kaynaklanan bir güçlük, ekolojik şehir kuramları -gruplar, kurumlar, toplumsal yapı- kesin biçimde es geçti."¹⁸

Bununla birlikte Martindale bu ifadelerinin devamında, ekolojik yaklaşımın en önemli faydasını, özerk bir bilimin inşasında ısrar etmesi

¹⁶ Giddens, a.g.e, s.505-506.

¹⁷ H. Tarık Şengül, *Kentsel Çelişki ve Siyaset*, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul 2001, s.13.

¹⁸ Martindale, a.g.m., ss.59-60.

çerçevesinde açıklar. Gerçektende ekolojik şehir yaklaşımı, şehirle ilgili ilk kuramsal çalışmadır. Şehir sosyolojisi disiplini, öyle veya böyle, büyük oranda bu çalışma üzerine inşa olmuş ve geliştirilerek bu güne gelmiştir.

Ekolojik şehir yaklaşımı eleştiriye ne kadar açık olsa da, bu yaklaşımın en önemli ismi R. Park'ın şehir tarifi yer verilmeye değerdir:

“Şehir bir insanlar topluluğundan, kamu hizmetlerinden -caddeler, binalar, elektrik lambaları, tramvaylar, telefonlar, vs.-, kurumlar ve idari aygıtlar toplamından -mahkemeler, hastaneler, okullar, polis ve muhtelif türde şehir görevlileri- fazla bir şeydir. Bilakis şehir, bir ruh halidir, gelenek ve göreneklerin, örgütlü tavır ve görüşlerin mecmuudur... Şehrin, Oswald Spengler'in evvelce işaret ettiği gibi, kendine mahsus kültürü vardır...”¹⁹

Chicago Okulu'nun şehirlerle ilgili ikinci yaklaşımı, L. Wirth tarafından geliştirilen ve şehri bir yaşama tarzı olarak gören yaklaşımıdır. Ona göre şehir sadece bir yaşama alanı değil, aynı zamanda bir yaşama tarzıdır. O, Chicago Okulu'nun diğer üyeleri gibi şehrin çevresine ve şekline²⁰ önem vermekten çok şehrin kültürüne vurgu yapmıştır.

b) L. Wirth ve 'Bir Yaşama Biçimi Olarak Şehir'

L. Wirth şehirleri tanımlamada iki hatalı yaklaşıma dikkat çeker. Bunlardan birincisi nüfusu esas alan yaklaşımlarla, ikincisi de sanayileşmeyi ve modern kapitalizmi esas alan yaklaşımlarla ilgilidir.

L. Wirth, şehirlerin nüfusunun büyüklüğünün, yoğunluğunun ve heterojenliğinin şehirler için en önemli üç demografik durumu ifade ettiğini takdir etmekle beraber, bunların şehir tanımıyla ilgili son derece çelişkili yönlerinin de bulunduğunu vurgulamaktan kendini alamaz. Özellikle nüfusun büyüklüğünü esas alan yaklaşımlara çokça eleştiri getirir ve herhangi bir topluluğu yalnızca büyüklük açısından ele almak suretiyle onu şehir olarak nitelemenin keyfilikten öteye gidemeyeceği uyarısında bulunur.²¹

L. Wirth'ün ilk kez 1938'de *The American Journal of Sociology* adlı dergide yayımlanan “Urbanism as a Way Of Life” isimli makalesi bugün bile şehir sosyolojisi ile ilgili çalışmaların temel referans kaynaklarından biri olma

¹⁹ Martindale, a.g.m., ss.66-67.

²⁰ Thoms, a.g.e., s.28.

²¹ Luis Wirth, “Bir Yaşama Biçimi Olarak Kentleşme”, 20. Yüzyıl Kenti, Haz. ve Çev. Bulent Duru ve Ayten Alkan, İmge Yayınevi, İstanbul 2002, s.80.

özelliğini muhafaza etmektedir. O'nun nüfusa ve özellikle nüfusun büyüklüğü ve yoğunluğuna dayalı şehir yaklaşımlarını eleştiren ve bunu yaparken toplumbilimsel açıdan şehrin tanımı ile ilgili önemli bilgiler sunan ifadeleri son derece kayda değerdir:

“Çağdaş dünya için kullanılabilen ‘kentleşme’nin derecesi, tam olarak ve geçerli bir biçimde, kentlerde yaşayan toplam nüfusun oranı ile ölçülemez. Kentlerin toplumsal yaşam ya da insan üzerindeki etkileri, kentli nüfusun oranının göstereceği etkiden daha büyüktür. Kent yalnızca, günümüz insanına daha büyük bir oranda iş ve yerleşim olanakları sunan bir yer değildir, aynı zamanda dünyanın en uzak yerlerini kendine çeken, türlü bölgeleri, insanları ve etkinlikleri bir düzene göre biçimlendiren, ekonomik, siyasal ve kültürel yaşamın öncüsü ve denetleyicisi konumunda olan bir merkezdir.”²²

Bu ifadelerden, bir yerleşim yerinin şehir niteliği taşıyabilmesi için sahip olması gereken özelliklerden ‘merkez’ kavramına ulaşılmaktadır. Bu merkez, çevresini cezbeden bir merkezdir. Şehirler sadece nüfusu kendine çeken bir yer değildir. Dolayısıyla her kalabalık yerleşim yeri şehir niteliği arz etmez. Bu yerin aynı zamanda ekonomik, siyasi, kültürel ve hatta sportif etkinlikler için bir cazibe merkezi olması gerekir. Sadece ekonomik alanda değil, bütün diğer alanlarda da üretimi gerçekleştirecek elementleri bir araya toplayabilmelidir. Bu üretim en başta ekonomik üretim olacak ama bununla kalmayıp, siyasetin yapılabildiği, siyasi düşüncelerin üretilebildiği, eğitimsel faaliyetlerin gerçekleştirildiği, bilimsel faaliyetlerin ortaya konduğu, kültürel etkinliklerin zengin bir sunumunun yapıldığı, spor, eğlence ve dinlenmeye yönelik etkinliklerin sergilendiği türden bir üretim merkezidir.

Diğer bir ifadesinde Wirth aynı fikirleri açıklamaya şöyle devam eder: “Günümüzde, nüfusu 2.500 ve üstünde olan toplulukları kentsel, diğerlerini de kırsal olarak değerlendiren, nüfusa bağlı tanımları savunmak zordur. Ölçütler 4.000, 8.000, 10.000, 25.000 ya da 100.000 olsa bile bir şey değişmeyecek, bu kez de, daha küçük boyutlardaki toplulukların sorunlarından daha çok, kentsel yığılma ile ilgilenmiş olacağız. Sayılar tek belirleyici ölçüt olarak alındığı sürece, hiçbir kentleşme tanımı tam anlamıyla doyurucu olmayacaktır. ...Sonuç olarak, nüfusa bağlı tanımların, kentsel alanın biçimlenmesinde yasal sınırların göz önünde bulundurulmasından, kentin yönetsel bir kavram olarak

²² Wirth, a.g.m., s.78.

algılanmasından ve rakamlardan aşırı bir biçimde etkilendikleri göz önünde bulundurulmalıdır.”²³

Yerleşim bölgelerinde, o yere şehir olma vasfı kazandıran nüfus özelliği, bu nüfusun sadece niceliği değil, asgari yeterli nüfusla beraber onun niteliğidir. Bugün birçok gelişmiş ülkede, gelişmekte olanlarda şehir olarak nitelendirilmeyen bir nüfusa hatta onun daha azma sahip yerleşim bölgeleri şehir olarak nitelendirilmektedir. Meselâ İsveç bu ülkelerden biridir. Dünyanın Hindistan gibi birçok gelişmekte olan ülkesi, İsveç’in şehir olarak kabul ettiği nüfustaki yerleşim yerlerini şehir olarak kabul etmemektedir.²⁴ Burada nüfusun nicel yapısına rağmen devreye giren nitel yapısı, söz konusu farklı yaklaşımı anlamlı kılmaktadır. Hindistan’da ortalama olarak belki en az 20 bin nüfuslu yerleşim bölgeleri şehir niteliği arz ederken; bu rakam İsveç’in de içinde bulunduğu Avrupa’da çok daha aşağılara ineabilmektedir. Zira Avrupa gibi gelişmiş ülkelerin bulunduğu bölgelerdeki birçok küçük yerleşim merkezi, gelişmekte olan ülkelerdeki nispeten daha büyük olan yerleşim merkezlerinden ekonomik, siyasi, sosyal ve kültürel olarak çok daha gelişmiş olup, nüfusun görece büyüklüğü yapısı dışında her bakımdan daha fazla şehir niteliği arz ederler. Nüfusun nicel azlığına rağmen, nitel gelişmişlik durumu bu ülkelerdeki küçük yerleşim birimlerinin çoğunlukla isabetli bir şekilde, şehir sayılablmesini sağlamıştır. Dolayısıyla Wirth’ün de belirttiği gibi, bir yerleşim merkezini şehir yapan, tek başına belli bir nüfus seviyesi değil, asgari bir nüfusun niteliğidir.

Nüfusun nicel durumunu esas alan şehir tanımlarının eleştirildiği son yaklaşım, nüfusun yoğunluğunu tek başına belirleyici bir faktör olarak ele alan yaklaşımlardır. L. Wirth bu yaklaşımın da öncekiler gibi tutarsız olduğunu ortaya koyar:

“Yerleşim yerlerinde yaşayanların sayısının kentleşmenin bir ölçütü olarak kabul edilmesinden kaynaklanan eksiklikler, çoğunlukla, nüfus yoğunluğu için de geçerlidir. ...nüfus yoğunluğunun belirgin toplumsal niteliklerle bağlantısı kurulmadığı sürece bu ölçüt kentsel toplulukları kırsal topluluklardan ayırt etmekte bize nesnel bir temel oluşturamaz. Nüfus sayımlarımız, bir bölgenin gündüz değil, gece nüfusunu dikkate aldığından,

²³ Wirth, a.g.m., ss. 79-80.

²⁴ David Satterthwaite, “The Ten And A Half Myths That May Distort The Urban Policies of Governments And International Agencies”, s.7 (Çevrimiçi)

www.ucl.ac.uk/dpu-projects/21st-Century/myths/pdf%20myths/Myths_comlete_doc.pdf

10 Şubat 2005.

kentsel yaşamın en yoğun olduğu yer -kent merkezi- genellikle düşük nüfus yoğunluğuna sahip olarak görünür; eğer nüfus yoğunluğu gerçekten kentleşmenin bir göstergesi olarak kabul edilseydi, kentsel toplumu belirleyen en önemli ekonomik etkinliklerin bulunduğu sanayi ve ticaret bölgeleri gerçekten kentsel olarak değerlendirilemeyeceklerdi. Yine de, bir kentin betimlenmesinde, kentsel toplumun, büyük bir yığılma ve görelî olarak yoğun bir nüfus toplanması özellikleri ile diğer yerlerden ayırt edilebileceği görmezden gelinemez. Kentin içinde doğduğu, geliştiği genel kültürel koşullarla birlikte ele alınması gereken bu ölçütler toplumsal yaşamda düzenleyici etmen olarak rol oynadıkları ölçüde toplumbilimin ilgi alanına girerler.”²⁵

Gerçekten de bugün hemen her şehirde ticaretin ve hizmetlerin döndüğü merkez nüfusu gündüz on binler hatta yüz binlere çıkarken; gece birkaç bine kadar indiği yaşanan bir tecrübedir. Gündüz nüfus yoğunluğu kilometre kareye binlerce insanın düştüğü bu merkezler, gece sadece birkaç kişiyle yetinmek durumunda kalabilmektedir. Bu gibi yaygın örnekleri gündüz şehir ama gece köy veya şehir dışında başka bir birim sayılamayacağına göre, nüfus yoğunluğu da tek başına bir yerleşim biriminin şehir olma vasfını belirleyemeyecektir. Bu türden gündüz ve gece nüfus yoğunluğu son derece keskin bir şekilde değişen merkezler, eğer diğer birçok kriterin de gerçekleştiği yerler olarak şehir özelliği gösteriyorsa, gündüz-gece farkına bakılmaksızın buraların şehir olduğuna rahatlıkla kanaat getirilebilecektir. Aynı şekilde bunun tersi de geçerlidir. Bu nedenle nüfus yoğunluğunu yegâne esas alan şehir tanımlamaları Wirth’ün isabetli bir şekilde dikkat çektiği üzere son derece hatalı tanımlamalardır.

Yukarıda L. Wirth’ün, şehirlerin tanımında yaygın şekilde yapılan hatalardan biri olarak gördüğünü ifade ettiğimiz ikinci husus şehrin tanımını sanayileşme ve modern kapitalizme dayanarak yapmaktır. Bunun sakıncalarını ise şöyle açıklar:

“Kentleşmenin endüstriyalizm ve modern kapitalizmle karıştırılması tehlikesine özellikle dikkat çekmek gerekmektedir. Modern dünyada kentlerin yükselişi, kuşkusuz, modern makine teknolojisinin, büyük çaplı üretimin ve kapitalist girişimin ortaya çıkışından bağımsız değildir. Ama daha önceki

²⁵ Wirth, a.g.m., ss.78-82.

dönemlerin kentleri, günümüzün büyük kentlerinden farklı bir biçimde sanayi öncesi ve kapitalizm öncesi düzen içinde gelişmelerine karşın onlar da kenti.”²⁶

Belli bir zaman diliminde, belli süreçler etkili olunca, her insan gibi bilimsel araştırma yapanlar da her nesne, olay ve olguyu bu süreçlere endekslilik olarak yeniden tanımlama ve kuramsallaştırma eğilimine girebilmektedirler. Şehrin tanımında da bu genel eğilim büyük oranda geçerli olmuştur. Aslında bu durum bir yere kadar normal da görülebilir. Fakat söz konusu tanım, zaman ve mekân-aşırı, ideal bir şehir tanımı gibi sunulduğu andan itibaren bu tarz bir yaklaşım normal olmaktan çıkmaktadır. Belirtmek gerekir ki, her toplumsal olguda oluşu gibi, şehirleşmede de ideal bir tanım getirme imkânına hiç kimse sahip değildir. İşte tamda bu nedenlerden dolayı şehir tanımı yukarıda belirtildiği üzere kaçınılmaz bir şekilde zaman ve mekân sınırlı olacak ve her hangi bir disiplinin ufkuyla çevrili kalabilecektir.

Bazı kaynaklarda, tam da L. Wirth'ün eleştirdiği şekle uygun düşecek şekilde, şehirleşme modernizmle ve kapitalizmle ilişkilendirilmek suretiyle, ~~şehir-sosyolojisinin modernizmin ve kapitalizmin yerel bağlamda incelenmesini~~ ifade ettiği gibi bir sonuca varılmaktadır.²⁷ Bu görüş doğru kabul edildiğinde, ilk olarak geçmişte şehir diye bilinen yerleşim yerlerinin, modernizm ve kapitalizmi tanımadığı için şehir sayılmaması gerekir. İkinci olarak, günümüz dünyasında her hangi bir şehir, tam anlamıyla modernleşmemiş ve kapitalizme ayak uyduramamışsa, Şehir Sosyolojisinin inceleme alanı dışında olacaktır. Bu anlamda gelişmekte olan ülkelerin şehirleri tam da bu kapsamın dışında olanlara denk düşer. Böyle bir yaklaşımın benimsenmesi hiçte sağlıklı görünmemektedir.

Wirth'ün şehir tanımı ile ilgili önemli bir başka uyarısı da, fiziki yapılanmayı esas alarak bir şehir tanımı yapmak noktasında belirir. Bu hususta Wirth şöyle der: “Kentleşmeyi, kentin fiziksel varlığı ile tanımladığımız, onu yalnızca katı bir biçimde mekânla sınırlandırdığımız ve kentsel tutumların keyfi yasal sınırların bittiği yerlerde birdenbire kesileceğini düşündüğümüz sürece, bir yaşam biçimi olan kentleşme için uygun bir kavram geliştiremeyiz.”²⁸ Şehir maddi bir olgu olmaktan çok toplumsal bir olgudur. Şehri salt fiziki mekân içerisindeki fiziki yapısı ile tanımlamak mümkün olmadığı gibi, bu mekânın idari, yasal sınırları ile de sınırlamak mümkün olmayacaktır. Bugün dünya

²⁶ Wirth, a.g.c., ss. 84, 85.

²⁷ Polat Sökmen, “Sosyoloji ve Şehir”, *Türk Sosyoloji Dergisi*, Sayı:3, Nisan 1997, s.18.

²⁸ Wirth, a.g.m., s.81.

üzerindeki şehirleşmelerin hemen birçoğunda şehrin fiili sınırları resmi sınırlarının ötesine taşmış haldedir. Birçok şehirde yerel yönetimlerin hizmet götürdüğü şehir mekânının sınırları, resmi il, ilçe veya kasaba sınırlarını aşabilmektedir. Büyük şehirleşme örneklerinde etrafına taşmış ve resmi sınırlarını aşmış olan bu yapılar metropolitan alan olarak adlandırılmaktadır. Eski ve ilk şehir sınırları bu yeni tanımlamada şehir merkezi olarak nitelendirilirken, bitişiğinde gelişen çevre şehirle birlikte anılması metropolitan ifadesi ile mümkün olmaktadır. En bilinen örneklerden New York metropolitan alanı, Londra metropolitan alanı ve Tokyo metropolitan alanı bunlardan sadece bir kaçıdır.

Diğer şehir sosyologlarının şehir tanımları ile ilgili yapıldığı üzere, L. Wirth'ün şehir yaklaşımını da kısaca eleştirmekte fayda var. Wirth'ün şehir yaklaşımına getirilen en tutarlı eleştiri, onun şehri yukarıdan aşağıya incelediği yönündedir. Yaklaşımı gündelik hayatın detaylı ve sebebe dayanan analizi yerine, şehrin büyüyen nüfus ve fiziki yapısına binaen karmaşıklaştığı iddialarından sonuç çıkarmaya çalışmak şeklinde olmuştur. İncelemeleri toplumun yaşanmış deneyimlerinin ilk elden anlatımına dayanacağına, Simmel'de olduğu gibi, biçimsel olma eğilimindedir.²⁹ Bununla beraber, Wirth'ün şehir araştırmalarının, Chicago okulunun ortaya koyduğu birinci yaklaşım olan 'ekolojik çevre' yaklaşımından daha etkili olduğu, daha az eleştirildiği ve eksiği daha az bir yaklaşım olduğu belirtilmelidir.

4. Değerlendirme ve Sentez: Şehir Toplumu Nasıl Tanımlanabilir ve Şehir Sosyolojisi Nedir?

Bu aşamadan sonra, Wirth'ün bakış açısından, şehrin belli başlı toplumsal özelliklerine nüfuz etmek suretiyle, şehrin toplumbilimsel bir tanımı hakkında ipuçlarına ulaşmak mümkün olabilecektir. L. Wirth'e göre şehirdeki nüfusun büyük, yoğun ve heterojen olması gibi durumlar insanlar arasında kişiliksiz bir ilişkinin oluşmasına sebep olur. Şehir ortamındaki insan sayısının çok büyük, yoğun ve her bakımdan çeşitli olması dolayısıyla, insanlar arasındaki fiziki ilişkilerin kırdakine göre çok daha yakın ama toplumsal ilişkilerin kırdakinin aksine uzak gerçekleştiğini vurgular.

²⁹ Thorns, a.g.e., s.97.

Bununla beraber, şehir ve kır, yeni sosyal ilişkilerin geliştirilmesi noktasında karşılıklı olarak çelişkili rollere sahiptirler. Konuyla ilgili daha eksiksiz bir tespit için, şehirde ve kırdaki geliştirilen sosyal ilişkiler iki aşamalı incelenmelidir. İlk aşama *karşılama* ve ikinci aşama *kabullenme* aşamasıdır. Wirth'ün de belirttiği gibi, şehirlerde nüfusun aşırı kalabalık, yoğun ve heterojen olmasından dolayı, fiziki ilişkiler yakın ve sosyal ilişkiler uzaktır. Buna karşın kırdaki nüfusun çok daha küçük, daha az, yoğun ve şehirlerin aksine olabildiğince homojen olmasından dolayı belki fiziki ilişkiler şehre göre uzak ama sosyal ilişkiler şehirle kıyaslanamayacak kadar yakındır. Bununla beraber şehir ve kırdaki ilgili bu roller, yeni bir sosyal ilişki geliştirme sürecinde karşılama aşamasının rolleridir. Bu aşamada şehir ve kırdan dışarıdan katılan bir birey, şehirde fiziki ilişkilerin yakın ve sosyal ilişkilerin uzak olduğunu, kırdaki ise fiziki ilişkilerin nispeten daha uzak ama sosyal ilişkilerin daha yakın olduğunu görebilecektir.

Ne var ki, yeni bir sosyal ilişkinin geliştirilmesi sürecinde karşılama aşaması, sürecin sadece birinci aşamasıdır. İkinci aşama olan *kabullenme* aşamasının da incelenmesi gerekir. Bunun için ise, önce kavramlarda basitleştirmeye gitmek gerekecektir. Şehirde ve kırdaki yeni bir sosyal ilişki geliştirme sürecinde bu ilk aşamayı, sosyal ve fiziki ilişkilerin yakın ve uzak olması gibi bir kavramlaştırma yerine, farklı bir kavramlaştırma ile daha basitleştirmek mümkündür. Bu kavramlaştırma ise, şehirde ve kırdaki yeni bir sosyal ilişkinin geliştirilmesi sürecinde *karşılama* ve *kabullenme* aşamalarının ayrı ayrı *sıcak* ve *soğuk*, *zor* ve *kolay* olması şeklinde ele alınabilir.

Yeni bir sosyal ilişkinin geliştirilmesi süreci, bu kavramlaştırma esas alınarak incelenecek olursa, dışarıdan şehre gelen bir birey, ilk etapta kalabalık, yoğun ve heterojen nüfus yapısından dolayı, belki kimse ile kişisel ilişki kuramayacak, hiç kimse ile tanışamayacak, kimse ona 'hoş geldin' dahi demeyecek ve hatta belki kimse ile konuşamayacaktır. Bu aşama şehir için *karşılamanın soğuk* olduğu aşamadır. Buna karşın, dışarıdan bir kır yerleşimine, daha açık bir ifadeyle köye giden bir birey, nüfusun görece olarak çok daha küçük, daha seyrek ve olabildiğince homojen olmasından, herkesin bir birini tanımasından dolayı, çok geçmeden birileri ile konuşacak, kendisine 'hoş geldin' denilecek ve hemen herkesle tanışabilecektir. Bir yabancı olmakla beraber, misafir statüsünde görülüp, konumu meşrulaştırılacak ve gayet iyi bir şekilde muamele görecektir. Bu da kırdaki *karşılamanın şehrin aksine sıcak* olduğu aşamadır.

İkinci aşamada ise, aynı yabancı, şehirde bir müddet yalnızlık çektikten sonra kendi sosyal çevresine uygun, kendi düşüncesinde sosyal gurup ve sivil toplum dernekleri keşfedip bunlarla kolayca temasa geçebilecektir. Bu sosyal gurup ve sivil toplum dernekleri, kendi sosyal şartlarını paylaşan, aynı siyasi, sosyal ve ekonomik düşünceleri taşıyan bir ferdi aralarına almakta hiç tereddüt etmeyeceklerdir. Şehre gelen yabancı birey, bu sosyal gurup ve sivil toplum derneklerinde kendine kolayca yer bulabilecektir. İşte bu da şehirde *kabullenmenin kolay* olduğu aşamadır. Oysa aynı aşama kırdaki çok daha farklı bir seyir takip eder. Köye gelen yabancı birey, bir misafir konumunda sıcak bir şekilde karşılanmış ve ağırlandırmıştır fakat aynı birey bu köy gurubuna dâhil olmayı, onlardan bir fert olmayı, daha açık bir ifadeyle burada geçici yani misafir değil, köyün bir ferdi olarak kalıcı olmayı istediği anda her şey birden bire değişebilecektir. Köy sakinleri kendisini kesinlikle sosyal guruplarına katmak istemeyeceklerdir. Bu tür bir katılım, köy toplumunda büyük sıkıntılara, tartışmalara ve hatta kamplaşmalara yol açabilecektir. İşte bu da kırdaki *kabullenmenin zor* olduğu aşamadır.

Dolayısıyla süreç bir cümle ile kısaca ifade edilecek olursa, şehirde karşılama soğuk ama kabullenme kolaydır; kırdaki ise, karşılama sıcak ama kabullenme zordur. Bu analizin üç farklı kazanım getirdiği söylenebilir. İlk olarak anlaşılmıştır ki, fiziki ilişkiler ve sosyal ilişkiler kavramlaştırması sosyal ilişkiler sürecini tam olarak anlatmamaktadır. İkinci olarak, yeni kurulan sosyal ilişkiler, karşılama ve kabullenme boyutları itibariyle, şehirde ve kırdaki tamamen farklı bir seyrinde gelişmektedir. Üçüncü olarak, şehir toplumu, nüfusun nicel özelliklerinden dolayı sadece fiziki ilişkilerin yakın ama sosyal ilişkilerin mesafeli olduğu bir toplumsal örgütlenme değildir. Aynı zamanda bu nüfusun nitel özelliklerinden dolayı ve bir geçiş aşamasından sonra, sosyal ilişkilerin ısınıp, mesafenin yakınlaştığı ve kapalı kır toplumunun aksine, topluma katılmanın kolay olduğu açık bir sosyal yapıdır.

Şehir ortamı insanları yalnızca görsel olarak tanımaya imkân verir. Fertleri kişilikleriyle tanıma imkânı oldukça alt seviyededir. Her gün çok fazla insanla karşılaşma zorunluluğunun normal hale gelmesi, bu insanlar arasında adeta bir *hiper tanışıklık* denebilecek bir durum meydana getirir. Fiziki ilişkilerin yoğunluğuna istinaden bu ifadeye *hiper sosyallik* diye bir kavram da ilave etmek mümkün olabilir.

Aynı şekilde, şehirlerde birincil değil ikincil ilişkiler hâkim ve belirleyici durumdadır. Nüfus büyük, yoğun ve heterojen olduğu ve ilişkiler fiziki olarak yakın ama kişisel olarak uzak olduğu için şehir ortamında bireylerin sorumsuzca davranışlarını önleyebilmek için kırdakinin aksine hususi denetim değil, biçimsel bir denetime başvurma zorunluluğu ortaya çıkar.

Diğer yandan aralarında duygu, düşünce ya da duyarlılık bağları olmayan bireylerin birbirlerine çok yakın bir biçimde yaşayıp beraber çalışması, rekabetin, ilerleme güdüsünün ve karşılıklı sömürünün artmasına yol açacaktır.

Şehirde meskûn bulunan nüfusun büyük bir bölümü oturduğu evin maliki olmadığı için burayı gelip geçici olarak görecektir ve çevresi ile kişisel bir ilişki kurma gereği hissetmeyecektir. Bu durum kendini şehirlerde komşuluk ilişkilerinin kırsala göre çok daha zayıf oluşu ile ortaya koyacaktır. Gecekondulaşmanın yaygın olduğu şehirlerde bu durum daha belirgindir. Zira birçok gecekondu bölgesinde, dairelerin oturanlara değil, büyük oranda başkalarına ait olduğu araştırmalarca ortaya konmuştur. Bu oran mesela İstanbul'da % 87'dir. Hem gecekondu toplumu olarak çok fazla heterojen bir yapı sergileyen ve hem de hane sahibi olmayan bu insanların komşuluk ilişkisi geliştirmek suretiyle çevre ile sosyal ilişkilerini güçlendirme gereği duymaları oldukça zordur.

Şehir ortamında en büyük değişime uğrayacak kurumlardan biri de aile olacaktır. Sanayi, eğitim, üretim ve eğlenceye ilişkin etkinliklerin ev dışında uzmanlaşmış kurumlara kaydırılması, ailenin en belirgin tarihsel niteliklerinin kimilerinden uzaklaşması sonucunu doğuracaktır. Kırsalda çoğunlukla ev hanımı olan anne, şehirlerde büyük bir ihtimalle evden tamamen kopuk bir iş ortamında çalışmak zorunda kalacak, çocuk sayısı azalacak, evlenmeler ertelenecek, bekâr olan ya da yalnız yaşayan insan sayısı artacaktır. Kırsal bölgelere göre aileler daha küçük ve çocuksuz aile sayısı daha çok olacaktır. Toplumsal hayatın bir birimi olarak aile, kırsaldaki daha geniş akrabalık bağlarına dayanan grup yapısından uzaklaşacak ve aile üyeleri her bakımdan evin uzağında olan işle, eğitimle, dinle, eğlenceyle ve siyasal hayatla ilgili çeşitli uğraşlarla ilgileneceklerdir. Toplum içindeki akrabalık bağları ve geleneksel bağlar zayıflarken; bireyler arasındaki kişisel ilişkiler daha yüzeysel ve kırılğan bir hale bürünür. Şehirde yaşayan insanlar çok hareketli olma eğiliminde olduklarından, bunlar arasındaki bağlar görece olarak zayıftır. Karşılıklı etkileşim halindeki insanların çok fazla olması kişisel iletişimin

düzeyini de en alt seviyeye düşürecek ve iletişim herkesi ilgilendiren konular temelinde sürdürülecektir.

Tek başına bir şeyler yapma imkânından mahrum olduğunu anlayan şehirli birey, kendini, amaçlarına ulaşabilmek için, ilgi alanları yakın olan grupların örgütlenmelerine katılmak zorunda hissedecektir. Bu durumun bütün şehirde görülen genel bir eğilim olarak ortaya çıkması, çok çeşitli amaçlara yönelen gönüllü sivil toplum teşkilatlarının sayısının artmasını sağlar. Şehirli birey bu kurumların sayesinde kişiliğini ifade eder, onu geliştirir ve statü kazanır. İnsanlar her gün birden çok etkinlik içinde olma durumunda olduklarından, şehirde hayat kırdakinden daha hızlıdır. Şartların kesin ve katı, nüfusun büyük, yoğun ve heterojen olması hayatı daha az esnek ve daha fazla rekabetçi kılmıştır.³⁰

Bütün bu yaklaşımlardan çıkan sonuç şudur: şehir interdisipliner bir inceleme alanıdır. Her hangi bir disiplinin sınırlarına hapsedilemez. Şehir tanımı da aynı şekilde interdisipliner bir karakter arz edebilir. Her disiplinin kendi perspektifinden bir şehir tanımı yapması tabiidir. Bu anlamda toplumbilimsel bir yaklaşım da son derece doğal ve gereklidir. Diğer disiplinlerin yaklaşımına alternatif olmamak ama disiplin içi bir tanımsal gelişme kaydetmek üzere şehirlerin toplumbilimsel bir tanımı yapılabilir. Wirth'ün de belirttiği üzere, şehirlerin bütünlüklü yapısı içinde öne çıkan üç önemli unsur vardır. Birincisi, ekolojik çevre, ikincisi, fiziki yapılanma ve üçüncüsü de bütün bu fiziki çevre içinde yaşayan nüfus, yani toplumdur.

İlk iki unsur, toplumbilim için şehrin tanımında ikinci dereceden önemli unsurlar olacaktır. Bu iki unsura toplumbilim perspektifinden yaklaşılabilecektir. Ekolojik çevre, şehir toplumuyla birlikte düşünülecek ve beşeri çevre şeklinde ele alınacaktır. Fiziki yapılanma ise, Harvey'in işaret ettiği üzere, toplumsal süreçlerden etkilenen ve onu etkileyen bir toplumsal biçim olarak görülecektir.

Tahmin edileceği üzere toplumbilim için en önemli unsur nüfus olacak ve nüfusla ilgili nicel ve nitel verileri şehirle ilgili araştırmada kendine esas edinecektir. Nüfusun büyüklüğü, yoğunluğu ve heterojenliği gibi nicel nüfus verileri önemle incelenecektir.

Bununla beraber, nüfusla ilgili daha da önemli veriler nitel nüfus verileri olacaktır. Bu anlamda birçok madde sayılabilir. Şehir nüfusunu, şehirde yaşayıp

³⁰ Wirth, a.g.m., ss.77-106, Giddens, a.g.e, s.507.

da şehirleşememiş olanları hariç tutarak, şehir toplumu olarak adlandırılacak olursak, bu toplumun baskın kültürü, dini inançları, ayinleri, ritüelleri, gelenekleri, toplumsal tabuları, yasakları, ayıpları, kutlama biçimleri, toplum içindeki alt kültürler, toplumun eğitim düzeyi, suç oranları, suça eğilimi, aile yapısı, ekonomik yapısı, sivil toplum kabiliyeti, toplumsal sorumluluğu, işsizlik, çalışma sektörleri, eğlence kültürü, toplumsal örgütlenme biçimi, ekonomik alanda olduğu gibi diğer bütün alanlarda da farklı bir üretim zihniyetinin boyutu, geleneğin zayıflaması ve bireyselleşme gibi maddeler en öne çıkan maddeler olacaktır.

Bu durumda şehrin toplumbilimsel bir tanımı için en önemli unsurlar, önem derecesine göre şu şekilde sıralanabilir: ilk olarak, şehrin nüfusu ve bu nüfusun da sahip olduğu kültür ve zihniyet gibi nitel özellikleri, ikinci sırada nüfusun büyüklüğü, yoğunluğu ve heterojenliği gibi nicel karakteri, üçüncü olarak da, beşeri ekoloji, fiziki yapılanma gibi şehrin somut yüzü akla gelecektir. O halde toplumbilim için şehir toplumsal bir olgudur. Yerleşik hayatın kırsal versiyonundan farklı olarak, nüfusu daha büyük, daha yoğun, daha heterojen olan, farklı bir ekolojik çevreye, farklı bir fiziki yapılanmaya sahip bulunan daha karmaşık bir toplumsal süreçtir.

Biraz daha özele inilecek olursa şehir, yerleşik hayatın köy ve benzer kırsal biçimlerinden farklı olarak, nüfusun büyüyüp, yoğunlaştığı, heterojen bir yapı sergilediği; kültürün etkileşime ve değişime girmek suretiyle geleneksellik yerine yenilik ve yenilenme sürecine girdiği; gelenek ve din gibi bağlayıcı üst değer sistemlerinin öneminin görece olarak azaldığı; cemaat yapılanması ve dogmatik düşüncelerin yerine, akılcılığın ve bireyselliğin öne çıktığı; cemiyet toplum tipinin yükseldiği; ailenin ataerkil ve büyük aile tipinden çekirdek aile şekline dönüştüğü; ekonomik üretim alanında tarım-dışı bir üretimin yapılıp, üretimin ev sınırları ya aile yapısı dışına çıktığı; bu anlamda kadının eve dışı bir üretim sürecine entegre olduğu ve böylece yaptırım gücünün pekiştiği; topyekûn zihinsel faaliyetlerin ve bilimsel üretimin tarım toplumunda hiç olmadığı kadar arttığı; her alanda örgütlenmenin öne çıktığı; rekabetin arttığı; köklü aile, aşiret yapısı yerine sivil toplum teşkilatlarının ortaya çıktığı; eğitim seviyesinin yükseldiği; fiziki temasın yakın ama görece olarak toplumsal ilişkilerin uzak olarak gerçekleştiği; son olarak, uzmanlaşmanın oldukça ilerlediği toplumsal bir süreçler bütünü ve bu toplumsal süreçler bütünü kendi karakterine uygun bir tarzda yapılandırdığı mekânsal biçim ve bütün bu unsurların şekillendirdiği bir beşeri çevre şeklinde tanımlanabilir.

Bu tanımın oldukça uzun olduğu takdir edilecektir. Bu durumda daha özlü bir şekilde ve temel bir tanım olarak şehri, her türlü toplumsal dinamiğin, ekolojik çevre şartlarının ve fiziki yapılanmanın karşılıklı bir birini etkilediği ve şekillendirdiği ama toplumsal boyutun baskın olduğu, örgütlenmenin ve bireyselleşmenin öne çıktığı, tarım toplumundakinden farklı bir toplumsal zihniyetin şartlarını belirlediği yeni bir yaşama tarzının şekillendirildiği, her bakımdan daha büyük ve daha karmaşık bir toplumsal yerleşim yeri ve bu yerle etkileşim halindeki yaşama biçimi şeklinde tanımlamak mümkündür.

Yukarıda işaret edilen ve şehirlerin en önemli ortak unsurları olarak sayılan hususların hiçbiri tek başına bir yerleşim yerinin şehir olmasını sağlamayacak ama tamamının bulunması ise bir o nispette şehir özelliğinin tamamlanmasına yardım edecektir. Bu unsurlardan biri veya bazılarının eksildiği yerleşim yerlerinin şehir olma niteliği azalırken, unsurların bütün çeşitliliğiyle bir arada bulunması da aksine o yerin şehir olma niteliğini aynı nispette arttıracaktır.

Şehrin toplumbilim perspektifinden tanımını yapmakla, bu aşamada önemli bir problemin aşıldığı kabul edilebilir. Bundan sonra asıl yapılması gereken tanım olan, şehir sosyolojisinin ne olduğu sorusu daha kolay cevaplandırılacaktır.

Şehirlerin oluşumundaki üç ana unsur olan ekolojik çevre, fiziki yapılanma ve nicel, nitel özellikleriyle nüfus yapısı yani toplum ve bu üç unsur içindeki alt unsurlar bir bütün olarak düşünüldüğünde, hepsinin birbirinden ayrılmaz bir sistemin elementleri olduğu görülecektir. Süreç içerisinde söz konusu unsurların birbirleri ile sıkı bir etkileşim içinde oldukları da gözden kaçmayacaktır. Şehir bütünselliği içindeki bu unsurların toplum temelinde gerçekleşen karşılıklı etkileşim ve birbirini biçimlendirme sürecinin toplumbilim teorilerine göre incelenmesi kabaca Şehir Sosyolojisini meydana getirecektir.

Biraz daha aydınlatıcı bir tanım için şehir olgusuna daha etraflı yaklaşmak mümkündür. Toplumlar yaşama tarzlarına göre temelde iki biçim geliştirmişlerdir. Birincisi göçebe hayat ve ikincisi de yerleşik hayat tarzıdır. Yerleşik hayat tarzı da kendi içinde kırsal yerleşim ve şehir yerleşimi diye ikiye ayrılır. Kır yerleşimi, kır toplumu da denebilecek, geleneksel bir toplum tipine işaret eder. Bu toplum tipinde kan bağı toplumsal örgütlenmenin en temel belirleyicisidir. Bu toplum tipinde toplumsal hareketlilik ve dinamizm

olabildiğince alt düzeydedir. Cemaat ilişkileri belirgindir. Bu nedenle, temelde toplumsal değişimin bilimi olan sosyolojinin yanı sıra tarih, antropoloji ve coğrafya gibi bilim disiplinleri de bu toplumsal yapıyı inceleyip, onun hakkında bilgi aktarabilirler.

Şehir toplumu ise, kır toplumunun aksine, geleneksellikten olabildiğince kopmuş yenilikçi ve değişimci bir dinamik toplum tipine işaret eder. Bu toplum tipinde sosyal değişme oldukça hızlı, çeşitli ve giriftir. Bu toplum tipini tam anlamıyla ne tarih, ne antropoloji, ne coğrafya ve ne de benzer diğer bilimler inceleyip çözümleyemezler. Şehir Sosyolojisi özellikle bu toplumu yani şehir toplumunu incelemek; şehir ortamında meydana gelen toplumsal değişmelerin dinamiklerini belirlemek; sosyal problemlerin kaynağına inmek; son olarak, şehir ortamında nüfusun büyüklüğünün, yoğunluğunun ve heterojenliğinin, ekolojik çevre ve fiziki yapılanmanın, bütün bu toplumsal hareketlilik ve toplumsal değişme ile etkileşim derecesini incelemek, belirlemek ve anlamlandırmak için geliştirilmiş bir Sosyoloji alt disiplini. Dolayısıyla şehir sosyolojisi, şehir ortamının sunduğu dinamik toplum yapısının bir gereği olarak doğmuştur.

Nitekim Şehir Sosyolojisinin ilk kez yapılanmaya başladığı Avrupa ve Amerika şehirlerinde yapılan Sosyoloji çalışmaları bu tanımlı doğrular mahiyettedir. Bu şehirlerde ilk kez nüfus bu nispette büyümüş, yoğunlaşmış ve heterojenleşmiştir. Sosyal kurumlar değişim sürecine girmiş, kültür dönüşmeye başlamıştır. Üretimdeki yöntem ve hız bir işçi sınıfı doğurmuş ve bu durum toplumsal bir problem haline almıştır. Suç oranları artmış ve belli şartları barındıran belli yerlerde bu oranlar yükselişe geçmiştir. Şehirlerin her türlü yeni biçimi toplumla ve toplumun her türlü yeni süreci şehrin fiziki yapılanması ile etkileşime girmiştir.

Dolayısıyla Şehir Sosyolojisinin belli başlı araştırma alan ve konuları, gelenekselliğin yerine yeniliklerin tercih edilmesinde olduğu gibi, kültürel değişmelerin sebepleri ve dinamiklerini araştırmak; aile, akrabalık, aşiret yapısı gibi sosyal kurumlardaki değişmelerin sebep ve dinamiklerini araştırıp incelemek; suça eğilimin sebeplerini belirlemek; gençliğin problemlerini araştırmak; göçmenlerin sorunlarını araştırmak ve şehir kültüründe meydana getirdikleri etkiyi tespit etmek; belli yerleşim yerlerinin belirgin karakteristiğini ortaya koymak ve incelemek; geleneksel topluluk ve güdülenmeler yerine bireysel inisiyatiflerin ve sivil toplum hareketlerinin geçmesinin dinamiklerini

araştırmak; ekonomik hayatın ve üretimdeki değişimin şehir-toplum yapısı ile karşılıklı etkileşiminin yönünü ve boyutlarını belirlemek şeklinde sıralanabilir.³¹ Muhakkak ki bu konulara çok daha fazla araştırma mevzuu ilave edilebilir. Bununla beraber şehir sosyolojisinin inceleyip araştıracağı en temel konuların bunlar olduğu söylenebilir.

Sonuç:

19. yy.dan 20. yy.ın yarısına kadar geçen süre, gelişmiş ülkelerin şehirleşmesine sahne olmuştur. Bu şehirleşmenin bilimsel bir şekilde toplumsal açıklamasını yapabileme gayretleri ise, Şehir Sosyolojisini doğurmuştur. Bu itibarla şehir sosyolojisinin kuram ve kavramları Batı'lı toplumların şehirleşme dinamiklerini yansıtmaktadır. Söz konusu kuramsal ve kavramsal çerçevenin bugün de değiştiği söylenemez.

20. yy'ın ikinci yarısından itibaren bugünkü gelişmekte olan ülkelerin şehirleşmesi yaşanmaya başlamıştır. Üstelik bu şehirleşme birinci periyottaki gibi dünya nüfusunun sadece %20'sine değil, geri kalan %80'ine hitabeden bir şehirleşmedir. Diğer taraftan, bu şehirleşmeyi doğuran sebepler, birinci periyottakinden çok daha karmaşık ve farklıdır. Oysa gerek şehir ve şehir toplumu gibi kavramların tanımı ve gerek şehir sosyolojisinin inceleme konusu hala Batı'lı toplumları esas alacak şekilde ifade edilmeye devam edilmektedir. Bu ise, söz konusu yaklaşımların yeni toplumsal durumlar karşısında verimsiz ve hatta cevapsız kalmasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla, bugün gelişmekte olan ülkelerde meydana gelen şehirleşmeyi ve buralarda yaşayan şehirli toplumu tanımlayacak ve bu toplumların şehirleşmesini inceleyecek farklı toplumlara özgü şehir sosyolojisi ekolleri gelişmiş değildir. Bununla beraber, söz konusu şehir sosyolojisi ekollerinin gelişmekte oldukları söylenebilir. Malezya, Hindistan, Çin ve Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin başım çektiği ülkelerde bu anlamda önemli çalışmalar yapılmaktadır. Özellikle Honkonk Üniversitesinin çalışmaları son derece dikkate değerdir. Yakın bir gelecekte gelişmiş ülkelerin hızlı şehirleşmesini kuramlaştırıp açıklamak suretiyle oluşan Chicago Okulu ve Los Angeles çalışma gurupları gibi etkili Şehir Sosyolojisi guruplarının benzerlerinin gelişmekte olan ülke şehirlerinden Honkonk, Şangay,

³¹ Benzer bir tanım için bak. Harold E. Nottidge, "Kent Sosyolojisi" Çev: Şule İnankul, Türk Sosyoloji Dergisi, Sayı:3, Nisan 1997, s.20.

Bombay, Karacı, Lagos, Lahor, Kahire, Tahran ve İstanbul'da geliştiğini görmek hiç de sürpriz olmayacaktır.

Bunlardan İstanbul ekolünün temsil ettiği Türkiye, son elli yılda nüfusunun % 70'i kır, % 30'u şehirli bir toplumdur; %70'i şehirli ve sadece %30'u kır toplumu olan bir yapıya dönüşmüştür. Bu toplumsal dönüşüm, elli yıl için çok hızlı bir dönüşüme işaret eder. N. L. Gumilov'un kavramlaştırması ile ifade etmek gerekirse, *yakınlık sapıncı* nedeniyle bu dönüşümü kitlesel boyutta çok iyi algılayamasak da, süreci takip eden bilim adamları için bu durum hiç de gizli bir durum değildir. Toplumsal dönüşümlere bağlı olarak bilimsel faaliyetler de hız kazanmış durumdadır. Türkiye'den özellikle İstanbul bilim çevrelerinde, şehirleşme ile ilgili bilimsel araştırmalar bir ekol olma yolunda hızla ilerlemektedir.

Diğer gelişmekte olan ülkeler de Türkiye'den farklı değildir. Hatta bazıları daha hızlı şehirleşmektedirler. Dolayısıyla, dünyanın büyük bir toplumsal dönüşümü tecrübe etmekte olduğunu söylemek son derece isabetli olur. Bu anlamda dünya bir şehir devrimi yaşamaktadır. Bu devrim, adeta bir şehirleşme fırtınası şeklinde seyretmektedir. Fazla değil, belki otuz yıl sonra dünyanın en itibarlı Sosyoloji çevreleri bugünkü hızlı şehirleşme ile gerçekleşen toplumsal dönüşümü ve bu dönüşümün dünyayı nasıl sardığını yazacaktır. Bu toplumsal dönüşümün Batı'dakinden ne derece farklı dinamiklere dayanarak başladığını ve bu nedenle bu denli farklı sonuçlara ulaşıldığını yazacaktır. Bugünden bu muhtemel sonuçları öngörmek çok mümkün değildir. Fakat sürecin çok daha farklı ve çok daha karmaşık bir tarzda ve hızla ilerlediği açıktır.

KAYNAKÇA

- AYDOĞAN, A., (Hazırlayan), Şehir ve Cemiyet, İz Yayıncılık, İstanbul 2000.
- DURU, B., ve ALKAN, A., "20. Yüzyılda Kent ve Kentsel Düşünce", 20. Yüzyıl Kenti, Haz. Bülent Duru ve Ayten Alkan, İmge Yayınları, İstanbul 2002.
- GIDDENS, A., Sosyoloji, Yayına Hazırlayan: Hüseyin Özbal, Celal Güzel, Ayraç Yayınları, Ankara 2000.
- HARVEY, D., Sosyal Adalet ve Şehir, Çev. Mehmet Morali, Metis Yayınları, İstanbul 2003.
- HOLTON, R.J., Kentler Kapitalizm ve Uygarlık, Çev. Ruşen Keleş, İmge Yayınevi, İstanbul 1999.
- İbn Haldun, Mukaddime, Cilt: 1, Çev. Zakir Kadiri Ugan, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1986.

- MARTINDALE, D., "Şehir Kuramı", Çev. Fırat Oruç, Şehir ve Cemiyet, Haz. Ahmet Aydoğan, İz Yayıncılık, İstanbul 2000.
- NOTTRIDGE, H. E., "Kent Sosyolojisi" Çev: Şule İnankul, Türk Sosyoloji Dergisi, Sayı:3, Nisan 1997.
- SATTERTHWAITTE, D., "The Ten And A Half Myths That May Distort The Urban Policies of Governments And International Agencies", (Çevrimiçi)
www.ucl.ac.uk/dpu-proiects/21st_Century/myths/pdf%20myths/Myths_comlete_doc.pdf,
10 Şubat 2005.
- SÖKMEN, P., "Sosyoloji ve Şehir", Türk Sosyoloji Dergisi, Sayı:3, Nisan 1997.
- ŞENGÜL, H. T., Kentsel Çelişki ve Siyaset, Demokrasi Kitaplığı, İstanbul 2001.
- TATLIDİL, E., "Kent Sosyolojisi: Kuram ve Kavramlar", Ege Üniv. Edeb. Fak. Sosyoloji Dergisi, Sayı: 3, 1992.
- THORNS, D. C., Kentlerin Dönüşümü Kent Teorisi ve Kentsel Yaşam, Çevirenler: Esra Nal ve Hasan Nal, CSA Global Yayın Ajansı, İstanbul 2004.
- TÖNNIES, F., "Gemeinschaft ve Gesellschaft", (Çev.) Ahmet Aydoğan, Şehir ve Cemiyet, Haz. Ahmet Aydoğan, İz Yayıncılık, İstanbul 2000.
- TUNA, K., Şehirlerin Doğuş ve Yaygınlaşması Üzerine Sosyolojik Bir Deneme, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1987.
- WEBER, M., Şehir Modern Kentin Doğuşu, Ed. Don Martindale ve Gertrud Neuwirth, Çeviren: Musa Ceylan, Bakış Yayınları, İstanbul 2000.
- WIRTH, L., "Bir Yaşama Biçimi Olarak Kentleşme", 20. Yüzyıl Kenti, Haz. ve Çev. Bülent Duru ve Ayten Alkan, İmge Yayınevi, İstanbul 2002.